

ОСНОВНІ ПІДХОДИ І. ЗЯЗЮНА ДО ОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

THE MAIN APPROACHES OF I. ZYAZYUN TO UNDERSTANDING SOCIAL AND ANTHROPOLOGICAL IDEAS IN UKRAINIAN EDUCATIONAL PHILOSOPHY

Статтю присвячено теоретико-методологічним засадам осмислення сутності соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти на засадах наукової спадщини І. Зязюна. Визначено, що цінним у цій площині є звернення до освітньо-виховного досвіду педагогіки періоду другої половини 1917-1991 рр. Окреслено цінність наукової спадщини І. Зязюна в розвитку соціально-антропологічних поглядів в контексті освіти і виховання. Розкрито сутність ключового терміну дослідження «антропологія». Доведено, що соціально-антропологічний підхід дозволяє проаналізувати еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, біологічному контексті. Акцентовано увагу на антропологіко-естетичних аспектах педагогічної майстерності. Доведено, що саме філософські знання дають педагогічній антропології загальні уявлення про людину, її природу і місце в світі і водночас є базисом педагогічних поглядів на сутність, цілі і завдання педагогіки. Представлено типологізацію концепцій освіти крізь призму філософсько-антропологічного принципу за І. Зязюном. Визначено, що об'єктна парадигма акцентує увагу на цілеспрямованому впливі на учня в умовах більш чи менш строго керованої педагогічної системи. Натомість суб'єктна парадигма акцентує увагу, на основи вільного саморозвитку особистості, її самокерівництва. Виявлено, що в контексті світоглядних поглядів І. Зязюна, відкрита модель людини та освіти, заснована не тільки на новій суб'єктній (гуманітарній) парадигмі, але й на підґрунті попередніх систем, заснованих на об'єктній парадигмі, що поєднує інтереси людей та індивідів загалом з їх унікальними духовними параметрами. Аргументовано наукову позицію, що самонавчання та саморозвиток об'єднуються в тісному тандемі взаємозв'язку, адже вони постають вихідним продуктом учіння особистості людини і виступають як кості рівня пізнавальної активності.

Ключові слова: концепції освіти, педагогічна антропологія, педагогічна майстерність, соціально-антропологічний підхід.

The article is devoted to the theoretical and methodological principles of understanding the essence of socio-anthropological ideas in the Ukrainian educational philosophy based on the scientific heritage of I. Zyazyun. The value of turning to the educational experience of pedagogy in the second half of 1917-1991 was determined in this direction. The value of the scientific heritage of I. Zyazyun in the development of socio-anthropological views in the context of education and upbringing is outlined. The essence of the key research term «anthropology» is revealed. It has been proven that the socio-anthropological approach allows to analyze the evolution of the interaction of man, nature, and society in the historical, social, and biological context. Emphasis is placed on the anthropo-ethical-aesthetic aspects of pedagogical skills. It is proven that philosophical knowledge gives pedagogical anthropology general ideas about man, his nature and place in the world and at the same time is the basis of pedagogical views on the essence, goals and tasks of pedagogy. The typology of the concepts of education through the prism of the philosophical and anthropological principle according to I. Zyazyun is presented. It was determined that the object paradigm emphasizes the purposeful influence on the student in the conditions of a more or less strictly controlled pedagogical system. Instead, the subject paradigm emphasizes the basics of free self-development of the individual, his self-management. It was revealed that in the context of the worldview of I. Zyazyun, the open model of man and education is based not only on the new subject (humanitarian) paradigm, but also on the basis of previous systems based on the object paradigm, which combines the interests of people and individuals in general with their unique spiritual parameters. The scientific position is argued that self-learning and self-development are combined in a close tandem of interrelationships, because they are the initial product of the learning of a person's personality and act as the basis of the level of cognitive activity.

Key words: educational concepts, pedagogical anthropology, pedagogical skill, socio-anthropological approach.

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/58.1.5>

Загородня А.А.,

докт. пед. наук, доцент,
головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кожна епоха відрізняється своїми філософськими поглядами на людину та освітньо-виховну модель її прогресу. Так, протягом всієї історії розвитку людства змінилися й філософсько-антропологічні основи освіти, що стосується змін в уявленнях про особистість людини, методологію, інструментарій та дидактичний супровід реалізації її освітньо-виховної стратегії. Антропологія – наукова дисципліна, яка вивчає людину та різні етапи людської історії. Зосереджуючись на біологічних і культурних відмінностях різних груп людей, у межах яких розрізняють людину-індивіда,

людину-суб'єкта, людину-особистість, людину-людину, антропологія об'єднується рядом наукових принципів і методологічних підходів, серед яких особливим є принцип холізму, що передбачає багатоаспектний аналіз об'єктів наукового дослідження.

Значний внесок в обґрунтування цього питання зробив І. Зязюн (1938-2014 рр.), який інтерпретуючи місце соціально-антропологічних ідей в контексті української філософії освіти, відводив значне місце людині, її місцю в світі та структурі освітнього процесу, зокрема. Отже, актуальність зрушених дослідником

соціально-антропологічних питань, що ґрунтуються на філософії освіти, змушує звернутись до його наукової спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерела соціально-антропологічних поглядів науковців сягають декілька століть у минуле. Різноманітні аспекти соціально-антропологічних ідей освіти і виховання в осмисленні науковців, педагогів та філософів, висвітлені у працях: В. Артюх (філософія екзистенціалізму) [2]; І. Аносов (антропологічний підхід процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості) [1]; А. Возняк (філософські питання антропогенезу) [4]; С. Грабовський [5] (антропологічний код української культури і цивілізації) та ін.

Відомо, що світоглядні орієнтири І. Зязюна стали предметом досліджень багатьох сучасних дослідників, як от: теорії цілісної особистості (В. Мозговий) [13]; прогностичності (Н. Ничкало) [14]; епістемологічної культурно-антропологічної парадигми освіти (Т. Усатенко) [17], та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність зрушених І. Зязюном соціально-антропологічних питань, які закладені в основу української філософії освіти, змушують звернутися до наукових надбань дослідника про місце людини в цій площині. Адже перебудова освіти і виховання означає насамперед відхід від матеріалістичних засад виховання та побудову його на ідеалістичній системі цінностей, і реальні зміни в суспільстві насамперед пов'язані зі зміною свідомості людини.

Мета статті – теоретико-методологічне осмислення сутності соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти на засадах наукової спадщини І. Зязюна.

Виклад основного матеріалу. Оскільки в полі нашого теоретико-методологічного дослідження ключовим концептом є «антропологія», слід розкрити теоретично-концептуальні її засади. Антропологія (з лат. – «пізнання людини», «наука про людину»), з'явилася наприкінці XVIII ст. Багато зусиль для організації антропологічних досліджень на теренах України доклав Ф. Вовк (1847-1918), який вважається засновником української антропологічної школи [3].

Педагогічна антропологія трактує філософсько-педагогічні ідеї в контексті педагогіки, вивчаючи різні освітні концепції з точки зору людської природи, місця людини у світі в цілому, а особливо в освітніх структурах. Використовуючи різноманітні філософсько-антропологічні ідеї, вона дає педагогіці відповідь на запитання: хто така людина – мета чи засіб, об'єкт чи суб'єкт педагогічних відносин у процесі навчання? Водночас її можна розуміти й оцінювати як особистість (самоціль), істоту, яка реалізує себе в різноманітному, вільному й творчому спілкуванні з іншими,

або як автоматичну, автономну й безособову особистість [6; 7; 8; 9].

В своїх антропо-етико-естетичних аспектах педагогічної майстерності, І. Зязюн [11] наголошував на безперервному самопізнанні, самовдосконаленні, сприйнятті й розумінні людської краси та її духовності. Він надавав перевагу ірраціональності над раціональністю та духовному досвіду (інтуїтивному розумінню) над логічними міркуваннями. Основними ідеями української філософії та антропологоцентризму І. Зязюна є відчуття, сенсомоторика та його різноманітні прояви (добро, любов, воля, свобода, дух, духовність тощо).

Досліджуючи питання філософії освітньої антропології, І. Зязюн розкриває перспективу, створену сучасним антропологічним підходом до освітніх змін, оскільки він вважає, що люди є інтегративна цілісність, яка має забезпечити врахування суб'єктності та автономії в освітній практиці [12].

Важливими для нашого дослідження є наукові погляди І. Зязюна, в основі яких закладено думку про те, що саме філософські знання дають педагогічній антропології загальні уявлення про людину, її природу і місце в світі і водночас є базисом педагогічних поглядів на сутність, цілі і завдання педагогіки. Означене на його думку, уможливорюється через культурологічне, соціальне та психофізіологічне підґрунтя філософських ідей закладених в будь-яку педагогічну доктрину.

У своїх наукових доробках І. Зязюн [11] виокремлює дві провідні педагогічні парадигми (об'єктну та суб'єктну), які реалізуються завдяки філософсько-антропологічному принципу, що відображає відношення до людини як до об'єкта і/чи суб'єкта освіти (рис. 1).

У такий спосіб бінарна природа об'єктної та суб'єктної парадигм освіти уможливорює регулярне представлення двох протилежних способів освіти. Де, об'єктна парадигма передбачає переважно пасивну позицію людини-об'єкта в освітньому процесі, спрямовану на адаптацію та інтеграцію її в суспільство і культуру. Таким чином, людина сприймається як істота залежна від об'єктивних сфер, принципів і норм та виступає продуктом діяльності природи, культури і суспільства.

Натомість суб'єктна парадигма має особистісно-орієнтований характер, яка стосується переважно саморозвитку, самовиховання, самокерівництва, а також рівноправності та взаємозалежності у стосунках із учителем з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей особистості.

Так, кожен учень є активним учасником освітнього процесу, впливаючи на себе та свій вибір. Суть об'єктивного підходу в освіті полягає в тому, що людина розуміється як зовні детермінована істота, залежна від об'єктивних сфер, принципів і норм, продукт природи, суспільства і культури.

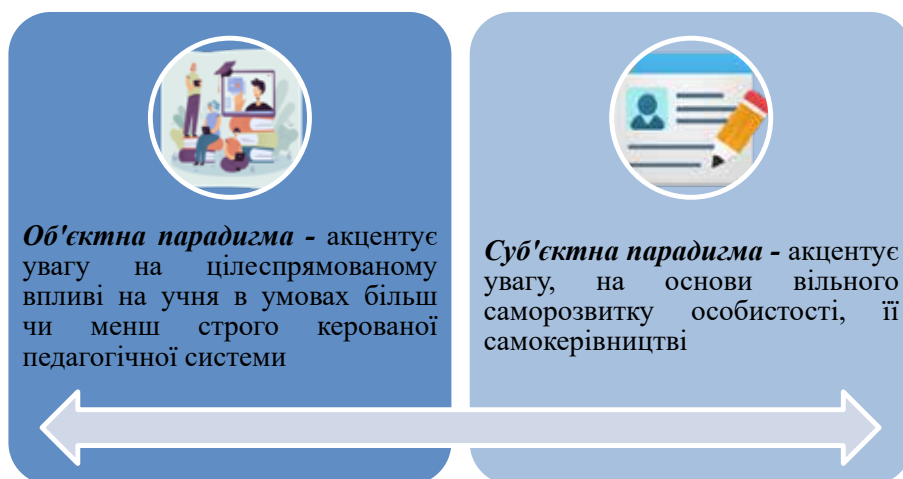

Рис. 1. Типологізація концепцій освіти крізь призму філософсько-антропологічного принципу за І. Зязюном

На думку І. Зязюна [10], суб'єктивний підхід розглядає людину як повністю або переважно автономну істоту, сутність якої виводиться з самої людини, із суб'єктивного «Я». Кожна з окреслених освітніх парадигм має право на науковий аналіз в силу факту свого існування, однак також має і свої обмеження, оскільки відображає певну одиничність бачення та сприйняття людини, її цілісності як об'єкта і предмета освітнього процесу.

З позицій наукових поглядів І. Зязюна [11], соціально-антропологічні ідеї закладені в педагогічній науці та відображаються в розумінні багатогранності особистості людини та сприйнятті її крізь призму суб'єктивного і об'єктивного, інтелектуального і емоційно-почуттєвого, раціонально-почуттєвого і ірраціонального, тілесного і духовного, природного і соціального.

Самонавчання та саморозвиток об'єднуються в тісному тандемі взаємозв'язку, адже вони постають вихідним продуктом учіння особистості людини і виступають як кості рівня пізнавальної активності, що розглядається як готовність особистості виходити за окреслені межі освітніх програм передбачених для проходження учнями в закладах освіти.

Заслуговує на увагу, виокремлена дослідником думка про те, що відкрита модель людини та освіти, заснована не тільки на новій суб'єктній (гуманітарній) парадигмі, але й на підґрунті попередніх систем, заснованих на об'єктній парадигмі, що поєднує інтереси людей та індивідів загалом з їх унікальними духовними параметрами. Так, філософсько-антропологічні засади педагогіки щодо трансформації освітнього простору, беруть початок з об'єктної і суб'єктної парадигм, яка витікає з об'єктно-суб'єктної природи людини.

Під таким освітнім простором розуміється створене педагогікою об'єктивне і суб'єктивне середовище, спочатку підпорядковане дитині як унікальній і самобутній особистості, що включає

діалектично взаємопов'язаний процес її інтеграції, адаптації та індивідуалізації. Реальність, створена проєкціями, характеризується не стільки запереченням і відкиданням попереднього педагогічного досвіду, скільки напрямком конвергенції та злиття у відкритих освітніх моделях різних педагогічних та антропологічних традицій, покликаних забезпечити кожній дитині комфортне входження в постійну природні основи розширеного та складного інтелектуального світу. Для координації її життєдіяльності та забезпечення повноцінного розвитку навчання орієнтація дитини на зовнішній світ і світ внутрішній повинні співіснувати [15; 16].

І. Зязюн зазначав [12], що у такий спосіб соціально-антропологічна модель освіти має на меті забезпечити успішність її навчання та можливість формування та розвитку унікальних особистостей, здатних до діалогу, розуміння інших людей та інших культур, активно створюючи та перетворюючи зовнішнє середовище. і внутрішнього світу, з почуттям відповідальності за наслідки вчинків.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що у соціально-антропологічній перспективі І. Зязюна, цілі і завдання освіти, її зміст, методи, засоби і форми повинні бути органічно включені в загальний педагогічний соціально-антропологічний простір, підґрунтям якого є різні концепції до визначення соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти. Евристична цінність парадигмальної концептуалізації та систематизації освітніх концепцій на філософії соціально-антропологічних засад полягає в тому, що вона дає уявлення про ту чи іншу освітню модель з точки зору її фундаментальних засад, якою завжди є дитина в освітньому просторі.

Так, подальші звернення до філософського осмислення соціально-антропологічних засад освіти і виховання є перспективними в плані подальшої дослідницької проблематики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аносов І. П. Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості. *Теоретичні основи сучасної педагогіки та освіти*. 2013. Вип. 29. С. 119–124.
2. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації. *Філологічні трактати*. 2009. Том 1. № 3-4. С. 5–14.
3. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. Український Громадський Видавничий Фонд., 1995. 354 с.
4. Возняк А.Б. Педагогічна антропологія : навч. посіб. Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич : РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. 190 с.
5. Грабовський С. Дослідник української душі. *Історичний календар*. Київ. 1998. С. 42-43.
6. Загородня А. А. Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. 11 (11). С. 95-106.
7. Загородня А. А. Соціально-антропологічні виміри у філософських рефлексіях освіти і виховання другої половини XIX століття. *The 13th International scientific research development», (June 15-17, 2022)*. VoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. P. 489-491.
8. Загородня А. А. Соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в осмисленні М. Коцюбинського. *Наукові інновації та передові технології*. (Серія «Педагогіка»). К.: Вид. група «Наукові перспективи». 2022. Вип. № 8(10) С. 56-66. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8\(10\)-56-66](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8(10)-56-66)
9. Загородня А. А., Середіна І. А. Соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в науковому осмисленні феноменологів. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2022. № 2(24). С. 37-43. DOI: <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-24-05>
10. Зязюн І. А. Немає педагогіки без педагога... *Наук.-педагог. Журнал «Рідна школа»*. 2012. № 4-5. С. 19-23.
11. Зязюн І. А. Філософія педагогічної антропології. *Професійна освіта: педагогіка і психологія (Польсько-український українсько-польський щорічник)*. 2008. № 10. С. 51–59.
12. Зязюн І.А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2000. № 1. С. 11–24.
13. Мозговий В. Л. Культурологічний аспект педагогічної антропології. *ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»*. 2019. 107-109.
14. Ничкало Н. Г. Прогностичність наукової спадщини академіка Івана Зязюна. *Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Київ, 30-31 березня 2017 р.) / ред. колегія : В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Н. Г. Ничкало ; укл. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 339 с. С. 13-20.
15. Столяренко, О. В., Столяренко, О. В., & Коберник О. М. Ціннісне ставлення до людини в загальній стратегії виховання особистості. Виховання зростаючої особистості: ціннісний вимір: колективна монографія. Умань: Візаві. 2019. С. 75-93.
16. Столяренко, О. В., Столяренко, О. В., Антропологічні детермінанти гуманістичних концепцій виховання. *Педагогіка безпеки*. 2020. Том 5. № 1. С. 1-8.
17. Усатенко Т. Науково-філософські обрії академіка І. А. Зязюна. *Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Київ, 30-31 березня 2017 р.) / ред. колегія : В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Н. Г. Ничкало ; укл. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 339 с. С. 64-65.